

ПРИНЦИПИ ІНСТИТУАЛІЗАЦІ СУДОВОЇ ВЛАДИ

У статті, на основі критичного аналізу Закону України Про судоустрій і статус судів та зарубіжної практики судової діяльності досліджуються і визначаються загальні принципи інституту судової влади.

Ключові слова: *інститут судової влади, судова система, судочинство, правосуддя.*

В статье, на основе критического анализа Закона Украины О судоустройстве и статусе судей, зарубежной практики судебной деятельности исследуются и определяются общие принципы института судебной власти.

Ключевые слова: *институт судебной власти, судебная система, судопроизводство, правосудие.*

In the article, on the basis of walkthrough of Law of Ukraine About sudoustruy and status of judges and foreign practice of judicial activity general principles of institute of department judicial are probed and determined.

Key words: *institute of department judicial, judicial system, legal proceeding, justice.*

Постановка проблеми. Досліджуючи відкриту самоорганізуючу систему, якою також є інститут судової влади, слід враховувати принципи її організації, виявлені в рамках розробки системного підходу. По-перше, будь-який об'єкт, незалежно від ступеня його складності, завжди є елементом більш загальної системи і повинен розглядатися з позиції його місця та ролі в більш загальній системі. В даному випадку ми маємо на увазі інституту судової влади в системі поділу влад. Властивості відповідного об'єкта і властивості його елементів обумовлені їх місцем у структурі цілого і багато в чому взаємообумовлючі з властивостями цілого. По-друге, для системи ключове значення мають зв'язки (горизонтальні і вертикальні), що забезпечують її цілісність і характеризують її ефективність. По-третє, обов'язковими характеристиками системи виступають її структура, функції і організація. При цьому в силу складності системних об'єктів можна створювати безліч моделей систем, кожна з яких буде описувати лише окремих її аспект (принцип множинності систем).

Аналіз досліджень і публікацій. В основу написання даної статті покладено науково-теоретичні розробки відомих мислителів минулого так і наукові ідеї відомих українських вчених, серед яких доцільно виділити В. Л. Федоренко, В. Ф. Погорілко, М. Д. Савенко, В. Сердюк, В. С. Єгорову І. В. Малафійк та інших. Предметом нашої уваги були норми національного законодавства щодо принципів діяльності судової влади в Україні.

Формування цілей статті. Нерозробленість на науковому рівні питань, пов'язаних з неурегульованістю правового забезпечення діяльності судів, наявність проблемних аспектів функціонування системи державного регулювання в сфері формування елементів структури правового інституту судової влади України, які повинні, в першу чергу, віддзеркалюватися на принципових засадах їх діяльності і зумовили вибір написання даної статті.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи системний аналіз інститутів судової влади, слід зазначити, що він передбачає дослідження взаємин на декількох рівнях: по-перше, це безпосередньо взаємовідносини між елементами системи, в даному випадку – взаємовідносини між судовими органами, по-друге, це взаємовідносини системи з навколишнім середовищем, зі складовими інших системних об'єктів, наприклад з іншими гілками влади по-третє, це взаємовідносини між елементами в підсистемах, зокрема між різними судовими інстанціями як по вертикалі так і по горизонталі. Розгляд відповідного комплексу взаємодій з урахуванням висновків і положень теорії систем в кінцевому підсумку дозволяє встановити всі можливі зміни системи і створити рекомендації для підвищення ефективності функціонування як системи в цілому, так і окремих її елементів [1, с. 31].

У цьому зв'язку доречно зазначити, що застосування категорій системного аналізу в даному дослідженні обумовлено потребою розгляду інституту судової влади як об'єктивно необхідного елемента системи органів державної влади, що знаходиться у взаємозв'язку з іншими державними органами, а не ізольованого від них і держави в цілому.

Розглядаючи цю правову матерію, ми доходимо висновку, що її положення містять такі визначальні для інститутів судової влади *принципи* як:

Поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі (відповідно до рішення Конституційного Суду України від 7 травня 2002 р. положення про поширення юрисдикції судів на всі

правовідносини, що виникають у державі, означає, що до юрисдикції Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції належить, відповідно до їх повноважень, вирішення питань, що мають правовий характер, (ч. 2 ст. 124) [2], а в рішенні Конституційного Суду України від 9 липня 2002 р. додатково зазначається, що положення щодо поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, які виникають у державі, необхідно розуміти так, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами [3].

Звернення до суду безпосередньо на підставі норм Конституції (Реалізація цієї гарантії пов'язана із прямою дією норм Конституції. Визнання, за нормами Конституції України прямої дії надає цьому вищому нормативно-правовому акту особливого значення для правозастосовного процесу, а, сам принцип виступає, так би мовити, у ролі своєрідної «життєвої сили», яка трансформує положення Конституції із площини «належного» у площину «реального»).

Оскарження до суду рішень чи дій (бездіяльності) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. На думку Конституційного Суду України дане право і водночас принцип необхідно розуміти так, що кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства має гарантоване державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх рішення, дія чи бездіяльність порушують або ущемляють права і свободи громадянина України, іноземця, особи без громадянства чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді, а скарги підлягають безпосередньому розгляду в судах незалежно від того, що прийнятим раніше законом міг бути встановлений інший порядок їх розгляду (оскарження до органу, посадової особи вищого рівня по відношенню до того органу і посадової особи, що прийняли рішення, вчинили дії або допустили бездіяльність) [4].

Конституційного контролю. Встановлені Конституцією України засади здійснення конституційного контролю відображені в повноваженнях Конституційного Суду України щодо вирішення питань про відповідність Конституції України законів та інших нормативно-правових актів. Надання Конституційному Суду України права контролю щодо конституційності законодавчих актів створює перешкоди для «спотворення» окремими нормативно-правовими актами конституційних приписів. Загальновідомою є ситуація, коли закон, чи інший нормативно-правовий акт, який деталізує конституційні положення, «деталізує» їх настільки, що у розумінні і значенні, які надаються їм згаданими нормативно-правовими актами вони втрачають свій первинний зміст та суттєво відхиляються від заданого Конституцією «курсу». З огляду на зазначене, закріплення у Конституції принципу конституційного контролю є важливою гарантією забезпечення стабільності конституційного ладу та надає судовому органу реальні важелі впливу на законодавчу і виконавчу гілки влади, органічно вплітаючись в канву системи стримувань і противаг, без наявності якої існування правової, демократичної держави видається досить сумнівним).

Здійснення правосуддя виключно судами. Ключовий принцип, який багато в чому детермінує засади функціонування судової влади і дозволяє її відмежувати від інших гілок влади. Феномен правосуддя є настільки органічною ознакою, функцією, принципом судової влади, що деякі з вчених почали асоціювати поняття «правосуддя» із поняттям «судова влада». Хоча, на нашу думку, це не зовсім вірно, однак є яскравим свідченням тієї ваги і значення, яке правосуддя має для судової влади. На нашу думку, правосуддя можна визначити як ключовий елемент судової влади, що реалізується судом у процесі розгляду і вирішенні спорів про право та інших правових конфліктів (не пов'язаних із реалізацією судом контрольної функції), у рамках цивільного, господарського, кримінального та адміністративного судочинства, наслідком чого є відновлення порушених прав та покарання правопорушників. Ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» прямо вказує на те, що судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя. Ст. 2 цього Закону містить положення, відповідно до якого правосуддя має здійснюватися на засадах верховенства права та забезпечувати можливість для справедливого розгляду судових справ, а ч. 3 ст. 3 покладає на судову систему обов'язок забезпечити доступність правосуддя. У ч. 3 ст. 5 Закону йдеться про право народу через народних засідателів і присяжних брати участь у здійсненні правосуддя, ч. 1 ст. 6 Закону зазначає, що суди здійснюють правосуддя самостійно, ст. 9 визначає, що правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак, а ст. 51 передбачає здійснення правосуддя судом на професійній основі) [5].

Здійснення судочинства виключно Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Оскільки, судочинство є процесуальною формою реалізації повноважень судової гілки влади, то даний принцип є подібним до принципу здійснення правосуддя виключно судами. Відповідно до ст. 129 Конституції України основними засадами судочинства визнаються наступні: законність; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпечення доведеності вини; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; підтримання дер-

жавного обвинувачення в суді прокурором; забезпечення обвинуваченому права на захист; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом; обов'язковість рішень суду [6].

Обов'язковість рішень судів. Судове рішення є складною комплексною категорією, що включає в себе будь-які акти, прийняті судом (суддею), у рамках реалізації процесуальних повноважень, незалежно від виду провадження. Зміст принципу обов'язковості рішення судів найповніше відображається у його якісних характеристиках. Судове рішення є особливим актом, який начебто «перевтілює» право абстрактне у реальне. Основне призначення судового рішення полягає у поновленні порушених прав особи та захисті її законних інтересів. Метою судового рішення є регламентація суспільних відносин на предмет їх приведення до законодавчо визначених у даній сфері правового регулювання стандартів. Разом з тим, оскільки судове рішення є актом, виконання якого забезпечується і гарантується з боку держави застосуванням до особи, яка відмовляється від його добровільного виконання, то він набуває певних ознак нормативно-правового акту (включно з обов'язковістю). Обов'язковість виконання судових рішень гарантується Конституцією України та законодавством. Так, згідно з ч. 2 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України, а обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається процесуальним законом [5]. На забезпечення конституційної вимоги щодо обов'язковості судових рішень законодавець передбачив, що їх виконання має здійснюватися у рамках відповідних примусових процесів та проваджень (кримінально-виконавчий процес, виконавче провадження), а за ухилення від їх виконання передбачена юридична відповідальність.

Незалежність і недоторканість суддів. Згідно з рішенням Конституційного Суду України незалежність суддів забезпечується насамперед особливим порядком їх обрання або призначення на посаду та звільнення з посади; заборонаю будь-якого впливу на суддів; захистом їх професійних інтересів; особливим порядком притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності; забезпеченням державною особистою безпеки суддів та їхніх сімей; гарантуванням фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів, їх правового і соціального захисту; заборонаю суддям належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, займатися за сумісництвом певними видами діяльності; притягненням до юридичної відповідальності винних осіб за неповагу до суддів і суду; суддівським самоврядуванням, а недоторканість суддів – один із елементів їхнього статусу, який не є особистим привілеєм, а має публічно-правове призначення – забезпечити здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом [7]. У свою чергу, ст. 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріплює засади незалежності суддів, відповідно, до яких «суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і тягне за собою відповідальність, установлену законом. Суддя не зобов'язаний давати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у його провадженні, крім випадків, установлених законом. Суддя має право звернутися з повідомленням про загрозу його незалежності до Ради суддів України, яка зобов'язана невідкладно перевірити і розглянути таке звернення за участю судді та вжити необхідних заходів для усунення загрози. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу визначених Конституцією України гарантій незалежності судді. Незалежність судді забезпечується: особливим порядком його призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення; недоторканістю та імунітетом судді; незмінністю судді; порядком здійснення судочинства, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення; заборонаю втручання у здійснення правосуддя; відповідальністю за неповагу до суду чи судді; окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом; належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді; функціонуванням органів суддівського самоврядування; визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту; правом судді на відставку, а ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначає засади недоторканості суддів, відповідно до яких «суддя є недоторканим. Суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення судом обвинувального вироку. Суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна чи адміністративна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи. Суддя не може бути підданий приводу чи примусово доставлений до будь-якого органу чи установи, крім суду. Кримінальна справа щодо судді може бути порушена лише Генеральним прокурором України або його заступником. Відсторонення судді від посади у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності здійснюється Вищою кваліфікаційною комісією суддів України на підставі вмотивованої постанови Генерального прокурора України. Проникнення в житло або інше володіння судді чи його службове приміщення, особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, прослуховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а так само огляд, виїмка його кореспонденції, речей і документів можуть провадитися лише за судовим рішенням. Підсудність справи щодо обвинувачення судді у вчиненні злочину визначається

Головою Верховного Суду України. Справа не може розглядатися тим судом, у якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді [5].

Принцип територіальності та спеціалізації судів загальної юрисдикції. На реалізацію принципу територіальності ч. 2 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає наступну структуру системи судів загальної юрисдикції: місцеві суди; апеляційні суди; вищі спеціалізовані суди; Верховний Суд України [5]. На реалізацію принципу спеціалізації ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає, що суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення [5]. Окрім принципу територіальності та спеціалізації судів загальної юрисдикції Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає організацію судової системи, ще й у відповідності до принципу інстанційності. Так, відповідно до ч. 2 ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в Україні діють суди першої, апеляційної, касаційної інстанцій і Верховний Суд України [5].

Висновок. В рамках обраної теми дослідження зазначені принципи обумовлюють розгляд ролі інституту судової влади не ізольовано, а в комплексі зв'язків і відносин, що виникають в системі судових органів. Дані взаємини не тільки формують нові якості зазначеної системи, а й визначають специфічні властивості інститутів судової влади. Встановлення відповідних якостей можливе тільки засобом вивчення структури, функцій та організації інститутів судової влади, які, в свою чергу, невіддільні від середовища і умов її існування.

Зазначені принципи дозволяють визначити структуру даного системного дослідження, що складається з субстрату системи, тобто елементів, об'єднання яких і веде до створення системи; зв'язків між елементами (структура), що визначають цілісність і єдність системного об'єкта; організації елементів, тобто певної форми існування системи; системних властивостей і функцій інституту судової влади.

Даний перелік принципів не є вичерпним. Однак проаналізовані нами принципи дають можливість сформулювати загальне уявлення про засади функціонування судової влади та слугують своєрідним методологічним орієнтиром для дослідження судової системи як цілісного правового феномену.

Література:

1. Малафійк І. В. Системність – якість знань / Рівненський держ. гуманітарний ун-т. – Рівне, 2008. – 383с.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) від 7 травня 2002 р. № 8-рп/2002 // Вісник Конституційного суду України – 2002. – № 2.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 9 липня 2002 р. № 15-рп/2002 // Вісник Конституційного суду України – 2002. – № 4.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248² Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г.П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи) від 25 листопада 1997 р. № 6-зп // Офіційний вісник України від 25.07.2003. – № 28.
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 року N 2453-VI // Відомості Верховної Ради України від 22.10.2010 – 2010 р., № 41, / № 41-42; № 43; № 44-45 /, стор. 1468
6. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30 – Ст. 141.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) від 1 грудня 2004 р. № 19- рп/2004 // Офіційний вісник України від 24.12.2004. – № 49.